

Faulstich, Werner, Medienwandel im Industrie- und Massenzeitalter (1830–1900), Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2004 (Die Geschichte der Medien, Bd. 5.), 302 p.*

Werner Faulstich, a lüneburgi egyetem médiatudományi szakának professzora 1997 és 2012 között jelentette meg hatkötetes médiatörténeti sorozatát, amely a kezdetektől (kb. Kr. e. 40000) a 20. század végéig kíséri figyelemmel a média történetét, kitekintéssel a 21. századra. Faulstich munkája azzal az igénnyel lép fel, hogy a média fejlődését (mind az egyes korszakokat tárgyaló egyes kötetek, mind a sorozat szintjén) teljes körűen leírja és magyarázza, azaz minden releváns jelenségre kitérjen. A sorozat célja, hogy az egyes médiumok időben változó funkcionális összefüggésrendszerét ábrázolja. Médiatörténeti munkája műfaját, tudományos helyét a szerző „média-kultúrtörténetként” határozza meg (Werner FAULSTICH, *Das Medium als Kult: Von den Anfängen bis zur Spätantike*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1997, 9). Werner Faulstich munkássága az 1980-as évek eleje óta mutatja annak a törekvésnek a lépéseit, hogy a kommunikáció- és a médiatudomány elméleti és történeti eredményeivel számot vetve kialakítson egy saját, általa használhatóbbnak tekintett médiumfogalmat (Werner FAULSTICH, *Medienästhetik und Mediengeschichte*, Heidelberg, 1982; Werner FAULSTICH, *Medientheorien*, Göttingen, 1991; *Grundwissen Medien*, szerk. Werner FAULSTICH, München, 1994, 5. kiadás: 2004).

Médiatörténeti sorozatát médiumkonceptiója gyakorlati alkalmazásának, próbakövének tekinti, amelynek meg kell mutatnia, hogy ez a koncepció alkalmas egy átfogó és holisztikus szemléletű média-kultúrtörténet hordozására. Munkájának egyik célja, hogy a médiával foglalkozó tudományágak tematikus elaprózódása és módszertani szétartása ellen hasson. A célkitűzés élénk vitát provokált, a sorozatnak számos kritikája látott napvilágot (többek között:

Thomas BIRKNER, *Rezension zu: Faulstich, Werner; Die Mediengeschichte des 20. Jahrhunderts. München 2012* = H-Soz-u-Kult, 04.02.2014, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2014-1-083>; Ulrike WETZEL, *Rezension von: Werner Faulstich, Die Mediengeschichte des 20. Jahrhunderts, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn 2012* = *Archiv für Sozialgeschichte* (online) 53, 2013, URL: <http://www.fes.de/cgi-bin/afs.cgi?id=81473> [12. 6. 2013]; Konrad DUSSEL, *Rezension zu: Werner Faulstich: Medienwandel im Industrie- und Massenzeitalter (1830–1900)* = sehepunkte, URL: <http://www.sehepunkte.de/2005/02/7231.html>; Klaus BEYRER, *Rezension zu: Werner Faulstich: Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700–1830)* = sehepunkte, 4 (2004), Nr. 9 URL: <http://www.sehepunkte.de/2004/09/>; Uwe GOPPOLD, *Rezension zu: Faulstich, Werner: Medien zwischen Herrschaft und Revolte. Die Medienkultur der frühen Neuzeit (1400–1700). Göttingen 1998* = H-Soz-u-Kult, 21.03.1999, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/id=40>; Rudolf STÖBER recenziója az első három kötetről: *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte*, szerk. Holger Böning, Arnulf Kutsch, Rudolf Stöber, 2/2000, 231–233.) A munka ugyanakkor nem csak a szakmának, hanem az érdeklődő laikus olvasóknak is szól, ezt tükrözi közérthetőségre törekvő stílusa is (FAULSTICH, *Das Medium als Kult...* 11–12).

A sorozat 2004-ben megjelent ötödik kötet a 19. századot tárgyalja. A műben Faulstich korszakolása nem a politikatörténet megszokott időbeli határköveit követi, hanem a média fejlődésében megfigyelhető saját korszakhatárokat kívánja tekintetbe venni. Így a 19. századi kötetet határoló évszámok egyrészt (1830) a 18. század „polgári médiatársadalmának a végét”, és a 19. századra jellemző tömegmédiumok kialakulásának kezdetét, másrészt (1900) a nyomtatott médiumok által meghatározott kor lezárulását, és az „elektronikus médiumok” által dominált korszak kezdetét jelzik, melyeket utóbb, a 20. század során a „digitális médiumok” fognak leváltani (26–27, 254).

A média 19. századi történetének elbeszélését Faulstich a demográfiai, társadalmi, tech-

* Az ismertetés az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae kutatócsoport 19. századi műhelye kutatási programjának keretében készült.

nikai és gazdasági feltételrendszer ismertetésével kezd, ezek jelentették a média rendszerében megfigyelhető változások kontextusát. A szerző fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy nemcsak a társadalmi-gazdasági környezet hatott a média rendszerére, hanem az ellenkező irányú hatás is jelentős volt. Faulstich egyik központi állítása éppen az, hogy a korszak fontos médiumai (azok, amelyeket „releváns médiumok”-nak tekint) jelentékenyen alakították a társadalmi-gazdasági környezetet, sőt, éppen azokat a kommunikációs eszközöket tekinti médiumnak, amelyek erre az adott korszakban képesek voltak. A 19. századra nézve Faulstich 16 „releváns médium”-ot tart számon. A könyv fejezetei egy-egy médium 19. századi történetét beszélik el, Németországra koncentrálva, változó részletességű kitekintéssel az európai és észak-amerikai környezetre. A kitekintések a könyvben alapvetően a médiatörténeti jelenségek szintjére korlátozódnak: a média társadalmi beágyazottságát és társadalomalakító hatásait a szerző a német történelem kontextusában mutatja be. E társadalom ábrázolásakor leginkább a bielefeldi iskola Hans-Ulrich Wehler nevével fémjelzett társadalomtörténeti alpmunkáira támaszkodik, jelezve ugyanakkor, hogy az általa képviselt média-kultúrtörténeti megközelítésmód a 18–20. század német történelmének olyan központi, és évtizedeken át vitatott kérdéseiben is hozhat új felismeréseket, mint amilyen a polgárság/polgáriasság fejlődésének problémaköre (15).

Egy-egy fejezet foglalkozik az újságokkal és a folyóiratokkal, mert a szerző fontosnak tartja a periodikus sajtó e két ágának külön kezelését, hangsúlyozva, hogy a folyóirat-kiadás az újságoktól függetlenül ment át sajátos átalakulásán a 19. század során (60). A könyvpiac fejlődése legfontosabb vonásainak a kolportázs jelenségét és a füzetes kiadványok ezzel összefüggő elterjedését tartja, melyek a ’könyv’-et mint médiumot erősen átalakították, és megnyitották más, elsősorban a periodikus jellegű médiumok irányába. Egy-egy fejezet tárgyalja a 19. század új médiumait, a távirót, a fényképet, a telefont és a filmet, valamint a plakát történetét, mely 18. századi előzmények után ekkor vált fontos médiummá. A levél, mint az

írott médiumoknak a korszakban továbbélő képviselője, részt vett a képiség felértékelődésének a korra jellemző folyamatában, és részben a képeslap formájában volt jelen. A szerző külön fejezetet szentel a képsorozatokat közlő populáris nyomtatványtípusnak, a „Bilderbogen”-nek, amely szerinte az 1830-as és 1880-as évek között önálló médiumként működött Németországban, a „rövid életű/átmeneti médiumok” egyik példjaként, mint amilyenek a 18. század végi almanachok is tekinthetők.

Faulstich sorozatának meghatározó és ugyanakkor több oldalról vitatott jellemzője az általa alkalmazott sajátos, tág és rugalmas médiumfogalom. A szerző médiatipológiája Harry Pross hármas, illetve Manfred Faßler ezt követő négyes tagolásából (elsődleges, másodlagos, harmadlagos és negyedleges médiumok) indul ki (Harry PROSS, *Medienforschung*, Darmstadt, 1972; Manfred FASSLER, *Was ist Kommunikation?* München, 1997), amely azon alapszik, hogy mennyire eszközök, szerkezetek által közvetített a mediális kommunikáció. Faulstich ezt a tipológiát finomítja tovább munkájában. A médiumokat, Ulrich Saxer svájci médiatudós meghatározásából kiindulva (Ulrich Saxer, *Einführung in die Publizistikwissenschaft*, Zürich, 1994) „olyan komplex, intézményesült rendszerek”-nek tekinti, „amelyek szervezett kommunikációs csatornák körül jönnek létre és társadalmilag meghatározó specifikus teljesítményre képesek” (18). Specifikus teljesítmény alatt a szerző elsősorban a kommunikációs aktusok szervezésében és irányításában betöltött szerepüket érti (Werner FAULSTICH, *Mediengeschichte von den Anfängen bis 1700*, Göttingen, UTB basics – Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 8), a 19. századra nézve pedig különösen kiemeli a társadalom átrétegződésének kísérőként bírt jelentőségüket (253–254). A médiatudomány hagyományos fogalomhasználatától eltérően a médium fogalmát nem csak „a nyilvános kommunikáció anonim közönséghez szóló” eszközeire alkalmazza, hanem az egyes emberek közötti kommunikáció azon hétköznapi eszközeire is (Ulrike WETZEL, *Rezension von: Werner Faulstich, Die Mediengeschichte des 20. Jahrhunderts...*), amelyeket az adott kor-

szak társadalmára, művelődésére nézve meghatározónak tekint (eltekinthetve a magánszemélyek közötti face-to-face kommunikáció módjaitól). A szerző a média történetét mint dinamikus változó rendszernek az alakulását írja le. Egyes médiumok másoktól funkciókat vehetnek át, kommunikációs eszközök a történelem során médiummá válhatnak, majd ismét elveszíthetik ezt a minőségüket, még akkor is, ha kommunikációs eszközként továbbra is fellelhetők.

Faulstich a médiumokat öt típusba sorolja, amelyek változó intenzitással voltak jelen az egyes korszakokban. Legvitatottabbá ezek közül az „embermédium” („Menschmedium”) koncepciója vált, amely szerinte az archaikus kultúrákat és az antikvitást is jellemezte, még az európai középkorban is meghatározó volt, és amelyet csak a kora újkorban váltottak le domináns szerepében a nyomtatott médiumok, mint a könyv, a röpirat, a kalendárium és az újság. Az archaikus „embermédiumok” közé sorolja Faulstich „a nőt”, mint a matriarchális társadalmak szervezőerjét, a különböző áldozati rituálékat, sámánokat, varázslókat, papokat, énekmondókat. Az archaikus embermédiumok a szerző szerint a 20. században rövid időre újra meghatározó szerephez jutottak a nemzetiszocializmus média-eszköztárában, a vezér és „szónok” alakjának szakralizálása és a rituális formát öltő tömegmegmozdulások révén (Werner Faulstich, *Die Mediengeschichte des 20. Jahrhunderts*, München, Wilhelm Fink Verlag, 2012, 150).

A médiumok második meghatározó típusát Faulstich a „Gestaltungsmedien” névvel határozza meg, amelynek jelentését talán a „téralkító médiumok” kifejezéssel lehetne legjobban visszaadni, és amely csoporthoz leginkább olyan építészeti és szobrászati alkotásokat sorol, amelyek az adott társadalom számára központi jelentőségű üzeneteket közvetítettek. Téralkító médiumok (park, kastély) Faulstich szerint még a 18. században is jelen voltak, de épp úgy, mint az írott médiumok („Schriftmedien”), az újkor folyamán átadták a vezető szerepet a nyomtatott médiumoknak („Druckmedien”). Utóbbiak lettek a 18. és 19. század médiatörténetének meghatározó tényezőivé.

A 19. század folyamán kialakultak a Faulstich által (nem egészen pontos fogalomhasználattal) összefoglalóan „elektronikus médiumok”-nak nevezett eszközök (fotó, film, telefon, hanglemez). Ennek a korszaknak a képét még továbbra is formálták a nyomtatott médiumok (újság, folyóirat, könyv, füzetes kiadványok és egyéb nyomtatványtípusok), sőt ebben a korszakban alakult ki e nyomtatott termékek iparszerű előállítása, ami példányszámaik rohamos növekedésével és a nyomtatványpiac differenciálódásával járt együtt. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a nyomtatott médiumok a 19. század utolsó évtizedeire függővé váltak azokról az új technológiáktól, amelyeket a szerző szerint (legalábbis időlegesen) szintén médiumoknak kell tekinteni, így a távközlés, valamint a képrögzítés és képsokszorosítás korszerű eszközeitől. Az újságok a 19. század második felében egyre kevésbé nélkülözhetők a táviró, majd utóbb a telefon által lehetővé tett gyors hírszolgálatást (57). Az újságok, a folyóiratok, épp úgy, mint a nyomtatásban minden fajta népszerűségi törekvő nyomtatvány, növekvő számban kínáltak fényképeket vagy fényképek alapján előállított képeket (75–76). Az 1830 és 1900 közötti időszak médiatörténetének meghatározó vonása Faulstich szerint a képelőállítás és képrecepció rohamos felfutása, valamint a szórakoztatási funkció előtérbe kerülése. Ezt a szerző egyfajta válaszként, visszahatásként értelmezi, amelyet a társadalom a vizualitást és az érzékiséget háttérbe szorító 18. századi trendekre adott. A jelenség összefüggött a médiumok használatának 19. századi demokratizálódásával, a tömegmédia megjelenésével, aminek feltétele volt az előállítás és terjesztés kapitalizálódása, iparszerűsödése, és a közönség igényeihez rétegspecifikusan alkalmazkodó rendszerének kialakulása.

Faulstich fogalomhasználatát többen kritizálták, kifogásolva, hogy a médium-fogalom kitágítása képlékennyé, meghatározhatatlanná teszi azt, alkalmazása intuitív és szubjektív válik. A szerző médium-fogalmának szubjektívítását támasztja alá szerintem az, amit a téralkító médiumok 18–20. századi történetéről mond. Ezek a szerző szerint a 19. században

nem tartoztak a „releváns médiumok” közé, a nemzetiszocializmus idején azonban, az „archaikus” médiumokra visszanyúlva, újraélesztették őket, épp úgy, mint az „embermédium” eszközét. Nem tudom, hogy ha a 18. századi park és kastély releváns médium volt, akkor a 19. század városépítészete, amely markáns üzeneteket közvetítve rendezte át számos európai nagyváros képét, miért nem jogosult erre a címre.

A 19. századról szóló kötetben a Faulstich-féle „puha” médiumfogalommal kapcsolatos aggályokat véleményem szerint leginkább a „Blatt”-nak nevezett médium tárgyalása erősíti meg. Ez a gyűjtőfogalom magyarul nehezen adható vissza, a körébe utalt jelenségeket a „lap/cédula/kártya” szavak szokták különböző összetételekben megnevezni. A politikai röplapok ismertetése után a fejezet hosszas (és még nem lezárt) felsorolását adja azoknak a kis méretű, nyomtatott vagy írott szöveggel, valamint sokszor képekkel ellátott papírlapoknak, amelyek a 19. században fontos kommunikációs feladatokat láttak el: gyónócédulák, szentképek, áldozási és egyéb emléklapok, partecédulák, vizitkártyák, oklevelek, termékcímkék, játékkártyák, belépőjegyek, matricák, bélyegek, bankjegyek, és még számos további alfaj. Sok kategóriáról elmondható ezek közül, hogy nem a funkcionális használatuk az, amely miatt a szerző médiumnak tekinti őket, hanem az a kommunikációs többlet, amelyet hordoztak: értékek közvetítése és szociális orientáló szerep. Meglepő viszont, hogy Faulstich a papírlapok „individuális írott médiumként” való felhasználását is megemlíti, és példaként olyan „elsősorban mnemotechnikai funkciót” ellátó cédulákat sorol fel, mint a „jegyzetlap”, az „emlékeztető cédula” és a „bevásárló cédula” (129), ami a fogalom parttalaná válásának a veszélyét sejteti.

Faulstich médiatörténeti szintézise a szakirodalom feldolgozására épül, a hivatkozott szerzőktől gyakran és hosszan idéz. Bár úgy tűnik, munkája egyes pontjain a leírt jelenségek pragmatikus, értékszemléletes felfogását tartja helyesnek (224, 228), a könyv szövegének egészét erősen áthatja az általa idézett szakirodalom gyakran társadalomkritikus attitűdje. Kritikusai felröpték neki, hogy munkája nem tá-

maszkodik forráskutatásra, és nem mindenhol kezeli kellő kritikával a hivatkozott szakirodalmat. Különösen a kommunikáció-tudomány oldaláról érték éles támadások. Ez nem meglepő, hiszen Faulstich munkájában félresöpri a nagy részét annak, amit a kommunikációtudomány a média elméletéről évtizedek alatt kidolgozott (Faulstich, *Das Medium als Kult...* 9), és egy saját médium-fogalommal operál, amelyet kritikusai a kommunikáció-elmélet oldaláról, érthetően, tudományosan nem kellően alátámasztott próbálkozásként érzékelnek.

A kritikák ellenére Faulstich sorozatát éppen azok, a korábban is ismert tényeket új megvilágításba helyező „ötletek” segítették sikerhez, és tették a mai német médiatörténeti diskurzus megkerülhetetlen részévé, mint amilyen az „embermédium” fogalmának bevezetése, vagy a reformáció mint médiatörténeti forradalom újraértékelése volt: a pápaság mint „embermédium” tagadása, és helyette a Szentírás mint könyv, és ennek kapcsán általánosan a nyomtatott médiumok előtérbe helyezése (Werner Faulstich, *Medien zwischen Herrschaft und Revolte. Die Medienkultur der fruhen Neuzeit, 1400–1700*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, 143 ff). A sorozat 2012-ben megjelent záró kötete a 20. század médiatörténetével foglalkozik. A korábbi kötetektől eltérően, amelyek többé-kevésbé következetesen médiumok, illetve médium-típusok szerint tagolódtak fejezetekre, a 20. századról szóló könyv időrendi tagolást mutat, emlékeztetve Faulstich 2006 és 2010 között megjelent, a 20. század művelődéstörténetéről szóló sorozatára, amelyben az egyes évtizedek kultúráját egy-egy önálló kötet ábrázolja. A 20. század médiatörténeti fejleményeit összefoglaló kötet, úgy tűnik, nem dicsekedhet a korábbiakhoz hasonlóan átütő erejű „ötletekkel”. A rendelkezésre álló adatok munkaigényes összefoglalásáról van szó, amely azonban koncepcionális tekintetben inkább csak kifuttatja a korábbi kötetek fogalmi innovációját. A II. világháború végétől kezdődően már csak a nyugatnémet fejlődést taglalja, az NDK történetével és a német-német kapcsolatrendszer médiatörténeti aspektusaival nem foglalkozik.

Az ősi kultúráktól a 20. század végéig terjeszkedő sorozat így folytonosan szűkülő körben írja le a médiatörténet relevánsnak tekintett jelenségeit. Az első kötetek megállapításai egy általános művelődéstörténet körébe tartoznak, de a perspektíva utóbb Európára, legkésőbb a 18. századtól pedig lényegében Németországra szűkül. Az áttekintendő információmenyiség növekedése kellően indokolja ezt, de a szerző, meglátásom szerint, nem reflektál eléggé az eljárására. A sorozat tudományos hozzádékát Faulstich kézikönyvek és tankönyvek

sorában igyekszik az oktatásban használhatóvá tenni (többek között: Werner FAULSTICH, *Medienwissenschaft*, München, UTB basics – W. Fink Verlag, 2004; Werner FAULSTICH, *Mediengeschichte von den Anfängen bis 1700* és *Mediengeschichte von 1700 bis ins 3. Jahrtausend*, Göttingen, UTB basics – Vandenhoeck & Ruprecht, 2006), ami biztosítani fogja, hogy koncepciója részévé váljon a következő évtizedek médiával kapcsolatos közgondolkodásának.

BÓDY-MÁRKUS ROZÁLIA